

כחומר ביד היוצר

כי הנה כחומר ביד היוצר. ברצותו מאריך וברצותו מקצר. כן אנחנו בידך: (פיוט מתוך תפילת ערבית לליל יום כיפור, המחבר לא ידוע).

הַכְּיוֹצֵר הַזֶּה לֹא־אוֹכַל לַעֲשׂוֹת לָכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נְאֻמָּה ה' הֵנָּה כַּחֲמֹר בְּיַד הַיּוֹצֵר כְּנֹאֲתָם בְּיַד בֵּית יִשְׂרָאֵל: (ירמיהו יח ו).¹

וְעַתָּה ה' אֲבִינּוּ אֶתְּהַ אֲנַחְנוּ הַחֲמֹר וְאֶתְהַ יִצְרָנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדְךָ כָּלֵנוּ: (ישעיהו פרק סד פסוק ז).²

זָכַר נָא כִּי כַחֲמֹר עֲשִׂיתָנִי וְאֶל עַפְרָתְשִׁיבְנִי: (איוב פרק י פסוק ט).³

בראשית רבה כד א – זה ספר תולדות האדם

"זה ספר תולדות אדם" - רבי הושעיה רבה פתח: "הוי המעמיקים מה' לְסִתְרָ עֵצָה וְהָיָה בְּמִחְשָׁבָ מַעֲשֵׂיהֶם וְיִאֲמְרוּ מִי רֵאֲנוּ וּמִי יוֹדְעֵנוּ?" (ישעיה כט טו) - לארכיטיקטוס שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות. לאחר ימים נעשה גבאי,⁴ היו בני המדינה מטמינין מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות ומפני מה אתם מטמינין עצמכם בהם? כך: "הוי המעמיקים" – "מה' לְסִתְרָ עֵצָה!"⁵

"הַפְּכָכָם אִם כְּחֹמֶר הַיֹּצֵר יִחְשָׁב" (שם פסוק טז), מדמין צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה, "כי לאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אומר ליוצרו לא הבין" (שם) ... זה ספר תולדות אדם.⁶

מים ביניים הבאים בסעודה: בנושא דימוי הצורה ליוצרה, ראו דעה הפוכה לחיוב בבראשית רבה כז א: "אמר ר' יודן: גדול כחן של נביאים שמדמין צורה ליוצרה". וזה נושא נכבד – האנשת האל (אנתרופומורפיזם) - שיש לדון בו בפעם אחרת. ראו התייחסות חלקית בדברינו [המדרש המעצים](#). נחזור לנושא דף זה: כחומר ביד היוצר.

מדרש תהלים (בובר) מזמור ז – החומר טוען כנגד יוצרו

¹ אין ספק שפסוק זה הוא המקור לפיוט שלנו. אלא שהפייטן "משנה כיוון" והופך את הפיוט למעין תשובה לדברי ירמיהו. ראו פסוקים א-ד בתחילת הפרק שם: "הַדְּבָר אֲשֶׁר הָיָה אֵל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: קוּם וְיִרְדָּתָ בֵּית הַיּוֹצֵר וְשָׁמָּה אֲשַׁמְיֶךָ אֶת דְּבָרֶי: וְאָרַד בֵּית הַיּוֹצֵר וְהָיָה הוּא עֹשֶׂה מְלֹאכָה עַל הָאֲבָנִים: וְנִשְׁחַתְתָּ הַכְּלֵי אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה בְּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר וְשָׁב וְיַעֲשֶׂהוּ כְּלֵי אֲחֵר כְּאֲשֶׁר יֵשֶׁר בְּעֵינֵי הַיּוֹצֵר לַעֲשׂוֹת". ירמיהו אומר בזעם שאין תקנה לכלי אלא בהשחתה ואין עצה ליוצר אלא לעשות מהחומר כלי אחר (ראו פירוש מצודת דוד על הפסוק). כך גם להלכה: "כלי חרס אין טעונין אלא שבירה" (תוספתא זבחים י יב). ואילו הפייטן אומר בתפילה, בהכנעה וגם בתקווה: הננו בידך, עשה עמנו כטוב בעיניך. יש הבדל מהותי בין "כחומר ביד היוצר" של הנביא ובין "בחומר ביד היוצר" של הפיוט. אולי גם בין "היוצר" – בשר ודם ובין "היוצר" – הכל יכול. ראו גם בהמשך הפרק שם מפסוק ז ואילך. וראו גם דברינו [אם כבנים אם כעבדים](#) לראש השנה, גם שם הראינו איך הפיוט עונה למקרא (לנביא מלאכי שם).

² הפייטן לקח מירמיהו, אבל נראה שזכות הראשונים למוטיב היוצר והחומר שמורה לישיעהו. ראו גם ישעיהו מה ט: "הוי רב את יצרו חרש את חרשי ארצה הלאמר חמר ליצרו מה תעשה ופעלך אין ידים לו". ראו כמו כן, ישעיהו כט טז: "הפככם אם כחומר היצר יחשב כי לאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אומר ליוצרו לא הבין". ואולי גם ישעיהו מא כה: "העירותי מפפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי ויבא סגנים כמו חמר וכמו יוצר ירמס טיט". מקצת מפסוקים אלה נראה להלן.

³ ופסוק קודם שם: "יָדְךָ עֲצָבוֹנִי וְיַעֲשׂוֹנִי יַחַד סָבִיב וְתַבְּלַעֲנִי" – צמד פסוקים שנראה עוד להלן. ראו עוד איוב לג ו: "הן אני כפיד לאל מחמר קרצתי גם אני", וכמו כן, איוב לח יד: "תתהפף כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש".

⁴ מוכס, גובה כספים מטעם השלטונות.

⁵ לא תוכלו להיסתר במעמקים כי ה' הוא בעל העצה ("עצת ה' היא תקום")

⁶ ישעיהו מחמיר מירמיהו. לא החומר ביד היוצר, אלא כביכול היוצר ביד החומר. החומר מתחמק מיוצרו. זה ספר תולדות אדם! ראו פירוש רש"י לפסוק: "הפככם אם כחומר היוצר יחשב - תהפוכות שלכם, הזאת אתם יודעים שהוא כחומר היוצר, שאין החומר יכול לומר לעושהו לא עשאתי, כך אינכם יכולין לומר שאיני מבין מעשיכם". ואתם אתם זה מנסים לעשות! אבל אולי גם כאן אפשר לראות את דברי הפייטן כריכוך של דברי הנביא. אם אכן היוצר מבין את מעשיו של החומר, אז הוא גם יודע ומבין את מקור חולשות אנוש שגרמו למעשים אלה. את הכל מבין היוצר, כולל את המקרה הקיצוני שהחומר מכחיש את יוצרו, שהרי הוא יצרו ונתן בו את הפוטנציאל גם לאמירות ומעשים קיצוניים כאלה. (שימו לב ש"ההשחתה" אצל ירמיהו היא בעשייה הראשונית של הכלי – בתהליך היצירה הבסיסי). ולכן "הנה אנחנו בידך כחומר ביד היוצר" ואתה כביכול "חייב" לסלוח לנו אם פה ושם חטאנו בקידוש החומר (מטריאליזם). ובאשר לקביעה הכללית כפיסמית: "ספר תולדות האדם", ראו דעה נגדית במדרש ספרא קדושים פרשה ב פרק ד אות יב: "ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול מזה" – מובא בדברינו [ואהבת לרעך כמוך](#) בפרשת קדושים.

וכן אמר ישעיה: "הוי רב את יוצרו ... היאמר חומר ליוצרו מה תעשה ..." (ישעיה מה ט).⁷ וכשבא חבקוק אמר: "על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור" (חבקוק ב א). מהו מצור? מלמד שצר צורה ועמד בתוכה ואמר: איני זז מיכן עד שתודיעני דבר זה.⁸ אמר לו הקב"ה: אני מחזיר לך תשובה, לכל מי ששבר קרדומו בשבילי.⁹ התחיל צווח: "עד אנה ה' שועתי ולא תשמע" (חבקוק א ב), "למה תראני און ועמל תביט" (שם שם ג), אמר ליה הקב"ה: לא עם הארץ אתה, אלא אתה בן תורה, לך כתוב בלוח אל"ף בי"ת, ואחר כך תאמר הודיעני הקץ ...¹⁰ כיון ששמע חבקוק כך, מתחיל ליפול על פניו, מתחנן ואמר לפניו: ריבונו של עולם, אל תדון אותי מזיד אלא שוגג, זהו שכתוב: "תפילה לחבקוק הנביא על שגיונות" (חבקוק ג א).¹¹

איוב פרק י פסוקים ח-ט – החומר ישוב אל העפר

דָּיֵד עֲצָבוֹנִי וַיַּעֲשׂוּנִי יַחַד סָבִיב וַתִּבְלַעְנִי: זָכַר נָא כִּי כַחֲמֵר עֲשִׂיתִנִּי וְאֶל עֶפֶר תִּשְׁבִּינִי: ¹²

פירוש אלשיך איוב י ח-ט – היוצר יבזה את החומר שיצר?

על כן הנני משיב ואומר: כי למה זה תהביל¹³ מה שעליו חרדת את כל החרדה הגדולה? כי הלא ידיך הם שתי מדותיך, נתאחדו ימין ושמאל רחמים ודין לגבל העפר ולציירו, וזהו "עצבוני ויעשוני". והיו שתי הידים, כאומר: "וייצר ה' אלקים". ואחרי כן: "עור ובשר תלבישני, ובעצמות וגידים תשככני". ואחר כל אלו ההכנות, תבזה את החומר הלז לבלעו חנם? חלילה לך.¹⁴

מסכת סוכה דף נב עמוד ב – היוצר הוא שברא את יצר הרע¹⁵

⁷ פסוק זה מישעיהו מוסיף ומחמיר: החומר רב עם יוצרו. ההקשר שהמדרש משתמש בפסוק זה – תפילת הנביא! - חמור במיוחד.
⁸ מסתבר שחוני המעגל אשר "עג עוגה ועמד בתוכה, ואמר ... איני זז מכאן עד שתרחם על בניך" (תענית יט ע"א) לא היה הראשון ולמד מחבקוק. ועל שניהם מותח המדרש ביקורת. על חוני המעגל ראו בתענית שם: "אלמלא חוני אתה, גזרני עליך נידוי" ועל חבקוק ראו המשך המדרש שלנו. וכבר קדם לכולם משה: "באותה שעה עג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבש"ע, איני זז מכאן עד שתפרא מרים אחותי" (אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ד) ואותו לא בקרו חז"ל (לא במקרה זה לפחות). ראו דברינו [אל נא רפא נא לה](#) בפרשת בהעלותך.

⁹ ביטוי לא ברור. בובר מציע את הפירוש: כל מי שהתייאש ואבדה תקוותו יבוא אלי ואני אענה לו. ואולי הכוונה ההפך, כל מי שפעל הרבה והתאמץ עבורי בקיום תורה ומצוות, לו אני אענה וזו כבר התחלת התוכחה לחבקוק. והמאיר עינינו יבורך.

¹⁰ בקטע זה של המדרש שהשמטנו נוזף הקב"ה בחבקוק על כך שהוא מנסה לדחוק את הקץ, במקום לקרוא בפשטות את דברי ה' ביד הנביאים השונים ולהבין שלגלות יש קץ מובנה ושהגאולה תגיע במועדה. הנזיפה היא ממש כמו לילד קטן: לך תלמד את האל"ף ב"ת (ותקרא את דברי הנביאים). הוא חבקוק שדבריו "צדיק באמונתו יחיה", זכו בדרשת חז"ל לעמוד בראש פירמדת תר"ג מצוות, ראו בגמרא מכות כד ע"א: "... בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: וצדיק באמונתו יחיה". וכאן הוא נזף. טעות זו של חבקוק היא העזתו שהיא בגדר "היאמר חומר ליוצרו מה תעשה". והפייטן שם בפיו את המילים ההפוכות: הנה אנחנו בידך כחומר ביד היוצר, כאילו לומר: למדנו מטעותו של חבקוק, איננו מעיזים ואיננו דוחקים.

¹¹ וזה הקשר לתהלים פרק ז שמתחיל במילים "שגיון לדוד". וכבר דרשו חז"ל מילים אלה על מאבקו של דוד בשאול שלא תמיד היה טהור ונקי. ראו ויקרא רבה לב ב: "גם במדעך מלך אל תקלל – אמר ר' יהודה בר סימון: אמר הקב"ה לדוד: כך היית צריך לומר: יבושו ויבהלו מאד כל אויבי? מי היה אויבך? לא שאול? ... באותה שעה אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע, אל תעלה אותו עלי זדונות אלא שגגות". ובכך הגענו ל"זדונות נעשים כשגגות" ולמצוות "בין אדם לחברו" שהם מאבני הבניין של יום הכיפורים. ראו דברינו [זדונות, שגגות, זכויות](#) ביום כיפור

¹² בדומה לירמיהו, גם איוב משתמש במוטיב החומר אשר היד עושה (הוא היוצר) אך בהבדל ברור. זה של ירמיהו הוא המקור הלשוני של הפייטן, אבל התוכן, הפנייה לקב"ה שהוא יוצר החומר שיזכור את יצוריו, היא של איוב. ראו פירוש מצודת דוד על הפסוק: "זכר נא - תן עתה דעתך לזכור שעשית אותי כיוצר העושה מלאכתו בחומר, ועתה תשתוקק להשיבני אל העפר לבטל פעולתך הנפלאה?". ראו מדרש ויקרא יד ט שנעזר בפסוקים אלה לתיאור יצירת האדם.

¹³ תהפוך להבל. תאיין.

¹⁴ דבריו של איוב הם 'הטחת דברים' כלפי מעלה. כמשקל נגד לשטן אשר מסית כביכול את הקב"ה לפגוע בצדיקים, עומדים הם וטוענים טענות של צדק וחשבוננו של עולם, אשר מכריעות בסופו של דבר את הכף לטובת טענות אנוש ונגד הסתה של השטן: הלוא אנחנו החומר ואתה יוצרנו! ידיך הם שעצבו אותנו, יצרת אותנו בשני יו"ד – וייצר: יצר טוב ויצר רע, במידת הדין ובמידת הרחמים. "אחר כל אלו ההכנות, תבזה את החומר הלז לבלעו חנם"? הרי זה החומר שלך ריבונו של עולם. (ואולי זכינו בהזדמנות זו לפצח את חידת ספר איוב. הניסיון האמתי שלו ושל כל הצדיקים שסובלים הוא להוות משקל נגד לכוחות הרוע והשטן. להטות את לב אלהים לטובה, גם אם צריך להטיח דברים כלפי מעלה. ראו דברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך. ראו וויכוח משה עם המלאכים, "חלילה לך" של אברהם, הפאסיביות של נח ועוד. ומן הסתם כבר קדמו לנו ברעיון זה).

¹⁵ מקבילה מדויקת נמצאת במסכת ברכות לב ע"א, אלא ששם היא מובאת בשם רבי חמא ברבי חנינא. בנו של ר' חנינא שלהלן?

אמר רבי יוחנן: אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל.¹⁶ חד – דכתיב: "ואשר הרעותי" (מיכה ד ו).¹⁷ וחד – דכתיב: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל" (ירמיהו יח ו).¹⁸ ואידך: "והסרת את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" (יחזקאל לו כו).¹⁹

שמות רבה מו ד – הפתרון רק לעתיד לבא?

זהו שכתוב: "ועתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו" (ישעיה סד ז)²⁰ – אמר הקב"ה לישראל: עכשיו אני אביכם! כשראיתם עצמכם בצרה קראתם אותי "אבינו" ... אתמול הייתם עובדים עובדת כוכבים וקוראים אותה "אבי", שנאמר: "אומרים לעץ אבי אתה" (ירמיה ב כז) ... "ועתה ה' אבינו אתה".²¹ מהו "אנחנו החומר ואתה יוצרנו"? אמרו ישראל לפניו: ריבון העולם, אתה הכתבת לנו: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל". לכך, אע"פ שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך, אל תסתלק מעלינו. למה? שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בוא וראה, היוצר הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור, כיון שיוצאה מן הכבשן אם ייתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה. מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בו את הצרור! כך אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבון העולם, בראת בנו יצר הרע מנעורינו שנאמר: "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח כא), והוא גורם לחטוא לפניך ואין אתה מסלק ממנו את החטא.²² אלא בבקשה ממך, העבירהו ממנו כדי שנהא עושים רצונך ולא חוטאים. אמר להם: כך אני עושה לעתיד לבוא, שנאמר: "ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי" (מיכה ד ו). מהו "ואשר הרעותי"? זה יצר הרע, שנאמר: "כי יצר לב האדם רע מנעוריו".²³

מסכת מגילה דף כה עמוד א – יהא אדם מכין עצמו ולבו

אמר רבי חנינא: הכל בידי שמים. חוץ מיראת שמים.²⁴ רש"י: חוץ מיראת שמים – אותה מסורה בידי אדם, שיהא הוא עצמו מכין לבו לכך, אף על גב שהיכולת בידו להכין לבנו אליו, דכתיב: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל" (ירמיהו יח), ואומר: "והסרת את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו כו).²⁵

¹⁶ "שונאיהם של ישראל" הוא כינוי, בלשון סגינהור, לישראל. אילולי שלושה הפסוקים שלהלן, לא הייתה תקומה לעם ישראל.
¹⁷ "אני בראתי את יצר הרע המחטיאם, וגרמתי להם כל זאת" (רש"י שם), היינו שיש כביכול לקב"ה חלק בחטאיו של האדם משום שברא אותו כיצור חלש הנוטה לחטוא מעצם טבעו. וזו הסנגוריה שיש לעם ישראל הנותנת להם צידוק ותקומה. ובאופן דומה מתפרשים גם הפסוקים האחרים. ואגב אורחא חזרנו למוטיב הידוע שיצר (כולל הרע) בא מהשורש יצר.
¹⁸ הקב"ה מודה שהאדם הוא כחומר בידו – מקור שני לסניגוריה על עם ישראל. הנה כי כן, גם הדרשן, כמו הפייטן שלנו, נותן לפסוק הקשה בירמיהו פן חיובי. אפסות האדם מול כל יכולותיו של הבורא, היא שמצילה אותו ונותנת לו פתח תקווה.
¹⁹ שהקב"ה מודה שהוא נטע לב של אבן בברואיו. ואם נחזור לפסוק מספר מיכה "ואשר הרעותי", ראו דיון ברותחין של המוטיב שאנו דנים בו פה בנחת, בגמרא ברכות לא ע"ב: "ואמר רבי אלעזר: אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר: ואתה הסבת את לבם אחרנית. אמר רבי שמואל בר רבי יצחק: מנין שחזר הקב"ה והודה לו לאלהיו – דכתיב: ואשר הרעותי".
²⁰ פסוק זה מישעיהו מציג גישה מרוככת בהרבה שמתחברת היטב לגישת הפייטן. זאת, מעצם העובדה שהעם אומר את זה ולא הקב"ה. החומר מודה שהוא חומר ופונה אל יוצרו. ראו פירוש פסוק זה בספר העיקרים מאמר שלישי פרק לו אשר רואה בשני חלק הפסוק סוגים שונים של אהבה: אהבת האב לבנו ואהבת האומן למלאכתו.
²¹ עכשיו אתם פונים אלי בתואר "אבינו"? מוכיח הקב"ה את העם באמצעות הנביא! ותשובת עם ישראל לטענה קשה זו היא: אין הכי נמי – אמנם כך. אתמול אכן קראנו לעבודה זרה "אבינו" והיום אנחנו יודעים שטעינו ועתה אתה ה' אבינו. ראו גם הפסוק הדומה בישעיהו סג טז: "כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יפירנו אתה ה' אבינו גאלנו מעולם שמך" ופירוש רש"י עליו: "כי אתה אבינו - ועליך להביט ולראות בצרותינו: לא אברהם לא ידענו - בצרת מצרים: וישראל לא יכירנו - במדבר כי כבר נסתלקו מן העולם. ואתה ה' אבינו בכלם נעשית לנו אב". ואין מזכירים לגר שאתמול עוד עבד עבודה זרה (בבא מציעא פרק ד משנה ז). ראו דברינו כרחם אב על בניו בראש השנה. וראו שוב דברינו בראש השנה **אם כבנים אם כעבדים**. ואנו נתמקד בהמשך המדרש הדין בנושא החומר והיוצר.

²² את הגורם לחטא, את יצר הרע. וזו מילה נדירה שלא מצאנו לה מקבילות.

²³ תשובת ה' לטענה "יצר לב האדם רע מנעוריו" (ראו דברינו בנושא זה בפרשת נח) ולבקשה לסלק מאיתנו את החטא – את הצרור שהוא השאיר בשעת עשיית החבית, היא: כך אני עושה לעתיד לבוא. ובינתים?

²⁴ ראו דברינו בנושא זה בפרשת עקב **הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים**.

²⁵ הטענה "יצר לב האדם רע מנעוריו" ושיש לנו "לב אבן" היא בעייתית. "החומר" עליו אנו מדברים הוא אדם שנברא בצלם אלהים שאינו יכול לפתור את עצמו בקלות כזו מול היוצר: אני חומר ומה עוד תרצה ממני! כי היכן כוח הבחירה? היכן האחריות? היכן יראת שמים המסורה לאדם? היכן התשובה? טענת היוצר הרע שניטע בתוכנו אולי מספקת לכך שלא יתמוטטו רגליהם של שונאיהם של ישראל, אבל האם היא מספיקה גם לצאת זכאי ומתוקן ביום הדין? אנו שבים וקוראים את סופו של מדרש שמות רבה בעיניי חדות: "אמר להם: כך אני עושה לעתיד לבוא, שנאמר: ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי" ...". לעתיד לבוא! אבל בינתים: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". לפיט שלנו נוסף נופך חדש: אנחנו עומדים ואומרים הננו כחומר ביד היוצר, לאחר שגם עשינו תשובה, נתנו צדקה ושאר מעשים טובים הקורעים את גזר הדין. לא עמידה ואמירה פסיביים מתוך

ותטיב לנו החתימה
מחלקי המים

מים אחרונים: ראו מדרש שכל טוב (בובר) בראשית נ כו פרשת ויחי שמזכיר מנהג שלאחר אמירת פסוקים של צידוק הדין והספדים בטקס הלוויה והקבורה, ולאחר אמירת קדיש המיוחד: "יתגדל ויתקדש שמה רבא, בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחאה מיתיא, ולאסקא לחיי עלמא, ולמבני קרתא דירושלים, ולשכולי היכליה בגוויה, ולמעקר פולחנא נוכראה מארענא וכו', לוקחים עפר ומנקים בו את ידיהם ואומרים: "ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו ומעשה ידיך כולנו כי היכי דנתמלא קודשא בריך הוא רחמי ומיעצר מותנא (ותיעצר המגיפה)". ראו מנהג זה ודומיו (תלישת עשבים) בספרו של הרב יצחק אדלר, לעת מצוא – דינים ומנהגים במיתה וקבורה, מנהגי ישורון סימן ריד לאברהם אליעזר הרשוביץ ועוד.

ביטול גמור וציפייה לעתיד לבוא. חומר לא יכול לעמוד ולומר שהוא חומר, לטעון טענות כאיוב, להוכיח כירמיהו, להתרפק על אבא כישעיהו - אדם יכול. המתפלל ביום הכיפורים הוא אדם שמכיר מחד גיסא באחריותו וכוחו כנברא בצלם ומאיך גיסא באפסותו מול יוצרו. והוא עושה זאת לא כמתחבא מהבורא או מכחישו, לא כמורד או כדוחק וכופה, וגם לא בביטול גמור או ככלי נשחת: "עתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו". לא רק פעם בשנה ביום הכיפורים אלא בכל השנה, לפחות פעמיים בשבוע!